

Hacı Mahmud Efendi, nr. 1743/2, Nafiz Paşa, 142, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 625, Pertevniyal Sultan, nr. 35). Kaynaklarda müellifin *el-Kâmil fi'l-fıkh* ve *Ahđâku'l-ağbâr fi ahbârî'l-ebırâr* adlı eserleri de zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Safedî, *el-Vâfi*, XXV, 717-718; Sübkî, *Tabakât*, V, 156-157; İsnvî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 450-451; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 322; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1947; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 143; Brockelmann, *GAL*, I, 440; *Suppl.*, I, 610; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973-74, I, 407; II, 502-503; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 259; Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî, *el-Mu'cemü'l-a'lâm*, Limasol 1407/1987, s. 150; Süleyman Mollaibrahimođlu, *Süleymaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Tefsirler*, İstanbul 2002, s. 135-136; Eyyüp Sabri Fani, *Muâfâ b. İsmâil el-Mevsilî ve Tefsirindeki Metodu* (doktora tezi, 2002). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 36-46.

EYYÜP SABRİ FANİ

MUÂFÂ en-NEHREVÂNÎ

(المعافى النهروانى)

Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekerıyyâ
b. Yahyâ en-Nehrevânî el-Cerîrî
(ö. 390/1000)

Edip, kıraat,
tefsir ve hadis âlimi, fakih.

7 Receb 305 (24 Aralık 917) tarihinde dünyaya geldi. Genellikle tercih edilen bu tarih yanında 303 (915-16) yılında doğduğu kendisinden nakledilmiştir. Irak'ta Dicle'nin doğusunda Bağdat ile Vâsıt arasındaki Nehrevan'dan olmakla birlikte doğum yeri bilinmemektedir. Ulemâdan olan babası gibi İbn Tarârâ lakabıyla anılır. Bu lakap bazı kaynaklarda İbn Tarâre ve İbn Tarâr şeklinde de geçer ki Zebîdî Tarâr'ın onun dedesi olduğunu belirtir. *el-Celîsü's-şâlih* adlı eserinde verdiği bilgiden (I, 233), 314'te (926) hadis öğrenimi gördüğü, 316 (928) yılında İbn Ebû Dâvûd ve Ebû Muhammed İbn Sâid el-Hâşimî, bir yıl sonra da Ebû'l-Kâsım el-Begavî ve başka hocalardan, ayrıca Yahyâ b. Muhammed el-Mehâmilî, İbn Ukde, Muhammed b. Hemmâm el-İskâfî gibi Bağdatlı diğer âlimlerden ders okuduğu göz önüne alınca on yaşlarında bu şehirde yaşadığı tahsil için 316 (928) ve 319 (931) yıllarında Nehrevan'da (*el-Celîsü's-şâlih*, II, 454; IV, 41), 323'te (935) Sâmerâ'da (*a.g.e.*, I, 137; II, 453; IV, 39), ayrıca Basra'da (*a.g.e.*, II, 96, 129) bulunduğu ve 335'te (946) Hulvân'a gittiği (*a.g.e.*, II, 222) anlaşılmaktadır. Hac için Hicaz'a seyahati (*a.g.e.*,

III, 196), Vezir Sâhib b. Abbâd ile görüşmek amacıyla Rey'e gitmesi hariç Irak dışına çıktığı hususunda bilgi yoktur. Bağdat'ta bir süre kadî nâibliği yaptığı kaydedilir. Muâfâ 18 Zilhicce 390 (19 Kasım 1000) tarihinde Nehrevan'da vefat etti. Ölüm tarihini birçok kaynağa aykırı olarak Yâkût el-Hamevî ve İbnü'l-Enbârî'nin 12 Zilhicce (13 Kasım) şeklinde göstermesi yanlış olmalıdır.

Dostu İbnü'n-Nedîm, Muâfâ'nın Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin mezhebini bilme konusunda zamanında tek olduğunu, çeşitli ilimlerde mahir ve güçlü bir hâfizaya sahip bulunduğunu belirtir. Kendisiyle tanışan Ebû Hayyân et-Tevhîdî muhtelif ilimler yanında özellikle eser, ahbâr ve Arap tarihi konusunda geniş bilgisine dikkat çeker. Sonraki kaynaklar da fıkh, nahiv, lugat, şiir ve edebiyat alanlarında devrinin önde gelen simaları arasında yer aldığını kaydeder.

Edebiyat alanında Niftâveyh gibi bir üstattan yararlanan Muâfâ bu konudaki eserinde İbn Düreyd, Ebû Bekir es-Sûlî, İbn Ziyâd el-Mukrî, Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî ve çağdaşı diğer birçok edipten doğrudan haber ve kıssalar rivayet etmiştir. İbnü'l-Enbârî'nin verdiği bilgiye göre (*Nüzhetü'l-elibbâ*, s. 248) edebiyattaki hocalarından biri olan Ahfeş el-Asgar'ın (ö. 316/928 [?]) yine ona atıfla bu alandaki öğrencileri arasında zikredilmesi (*DMBİ*, IV, 133) yanlıştır. Dilbilimci olarak eklektik bir karakter taşıdığı ve belli bir ekole mensubiyetinin gözlenmediği belirtilirse de (Dietrich, CV [1955], s. 285) Basra'da tahsil görmesi ve eserindeki bazı ifadeleri Basriyyûn'a meylettğini düşündürmektedir (bk. *el-Celîsü's-şâlih*, II, 281). Şiirlerinden örnekler yanında fesahatine örnek olarak nesrinden de bazı parçalar kaynaklarda yer almıştır.

Tefsir ve kıraat alanındaki bilgisiyyle de tanınan Muâfâ bu hususta İbn Şenebûz, Ebû İsa el-Bekkâr, Ebû Müzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Hıdır b. Hüseyin el-Hulvânî gibi hocalardan ders aldı. İbn Şenebûz ile İbn Mücâhid arasında şâz kıraatler konusundaki ihtilâf ve Muâfâ'nın İbn Şenebûz'un derslerine devam edip diğerinden rivayette bulunmaması, şâz kıraatleri benimseme hususunda hocasının görüşlerine katıldığı şeklinde yorumlanabilir. Önceki ulemâdan bu konuda Muâfâ üzerinde etkili olanlardan biri de fıkh alanında olduğu gibi Muhammed b. Cerîr et-Taberî'dir. Taberî yedi kıraate

bağlılığı vâcip görmez ve bu hususta yazdığı eserde yirminin üstünde kıraate yer verir (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 31, 34). Aralarında Ahmed b. Mesrûr el-Habbâz, Ebû Ali Hasan b. Ali el-Ahvâzî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî'nin de bulunduğu çok sayıda râvisi olmasına ve kıraate dair bir kitap yazmasına rağmen Ebû'l-Kâsım el-Hüzelî'nin bütün kıraatlere yer verdiği *el-Kâmil* adlı eseriyle Ebû Ma'ser et-Taberî, Sıbtu'l-Hayyât ve İbn Fethân'ın kitaplarındaki sınırlı atıflar dışında Muâfâ'nın rivayetlerine kıraat kitaplarında yer verilmemiştir.

Muâfâ, Taberî'nin mezhebinin ateşli bir savunucusu, Taberî'den sonra onun mezhebinin en önemli müelliflerinden biri olmuştur. Taberî'nin vefat tarihi (310/923) göz önüne alınca onun fıkhını doğrudan kendisinden değil talebeleri vasıtasıyla öğrendiği anlaşılır. Muâfâ Bağdat'ta o dönemde yaygın olan Hanefî, Şâfiî ve Zâhirî mezheplerine karşı kendi mezhebini savunmuş, Hanefîler'den Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u'l-kebir*'ine, Ebû'l-Hasan el-Kerhî'ye, Şâfiîler'den Müzenî ile Ebû Yahyâ el-Belhî'ye ve Zâhirî mezhebinin imamı Dâvûd ez-Zâhirî'ye reddiyeler kaleme almıştır (İbnü'n-Nedîm, s. 292-293). Taberî mezhebinin zamanla ortadan kalkmasıyla diğer tâbileri gibi Muâfâ'nın bu alandaki eserleri de gözden düşmüş, fıkhî görüşleri unutulmuştur. Bu mezhebe mensubiyetinin onun Sünniliği konusunda bir delil olması yanında biyografisine dair kaynaklarda da bu hususta tereddüde yer verilmez. Şii ve Sünnî kaynaklarında Şîa imamlarının menkıbelerine dair ondan birçok rivayetin nakledilmesi, İmâmiyye kaynaklarında onun rivayetiyle gelen bazı hadislerin bu mezhebin haklılığını teyit edici mahiyette olmasına rağmen (*DMBİ*, IV, 132) Ebû Ca'fer et-Tûsî ve Necâşî gibi Muâfâ'ya yakın Şîa tabakat müellifleri ve bunları takip edenler onu Şii müellifleri arasında zikretmez. Ancak Taberî'nin önce Şâfiî mezhebine mensup olması ve fıkhî görüşlerinin yakınlığı sebebiyle Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, Muâfâ'yı Şâfiî tabakatına dair eserine alırken M. Ali Müderris gibi bazı biyografi yazarları da onun Şâfiî olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Rivayet konusunda güvenilir kabul edilen Muâfâ'dan ve öğrencilerinden hadis nakledenler arasında Ebû't-Tayyib et-Taberî, Ebû'l-Kâsım el-Ezherî, Ebû'l-Alâ el-Vâsıtî, Ebû Sa'leb, Ahmed b. Ömer en-Nehrevânî'nin adları anılabilir. Şîa ulemâ-

sından Ali b. Muhammed el-Hazzâz, İbn Şâzân el-Kummî (Muhammed b. Ahmed), İbn Râzî (Ca'fer b. Ahmed el-Kummî) ve başkaları ondan rivayette bulunmuştur.

Eserleri. İbnü'n-Nedîm, Muâfâ'nın yirmi kadar eserini zikreder ve onun kendisine fıkıh, kelâm, nahiv ve diğer konularda elliyi aşkın risâle yazdığını söylediğini belirtir. 1. *el-Celisü's-şâlihu'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâşihu's-şâfi*. Kısaca *el-Celis ve'l-enîs* diye anılır. Müellifin edebiyat alanındaki en önemli eseri olup çeşitli konulardaki bilgisini yansıtır. Eserin ihtiva ettiği 100 meclis birer hadisle başlar, daha sonra tarihî ve edebî ahbâr, kıssa ve şiirlerle açıklamalara yer verilir. Üslûp bakımından Müberred'in *el-Kâmil*'inden etkilenmiş görünmekle birlikte ondan daha güzel bir plana sahiptir; ancak *el-Kâmil* kadar rağbet görmemiştir. Kıssaların çoğunun seçildiği Emevîler devri tarihîyle ilgili önemli bir kaynak özelliği taşıyan eser, ayrıca nakledilen ahbârın tam isnad ve tarihlerinin verilmesi bakımından dikkat çeker. Albert Dietrich'in geniş bir makalesinde incelediği eserin (ZDMG, CV [1955], s. 271-286; Ar. trc. için ayrıca bk. *MMAr.Dm.*, XXX/3 [1374/1955], s. 380-394) otuz beş meclisi üzerine Muhammed Mustafa Arslan yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1971, Bağdat Üniversitesi). Muhammed Mürsî el-Hûlî de Ezher Üniversitesi'nde 1975'te doktora tezi olarak yayıma hazırladığı eserin ancak elli beş meclisi kapsayan iki cildini yayımlayabilmiş (Beyrut 1981-1983), onun vefatı üzerine kalan kırk beş meclisi İhsan Abbas neşretmiştir (III. cilt, Beyrut 1407/1987; IV. ciltle birlikte tam olarak Beyrut 1413/1993). 2. *Cüz*². Dört varaklık bir hadis cüzü olup Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye'de bir nüshası bulunmaktadır (Mecâmî', nr. 348).

Muâfâ'nın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri arasında fıkıh ve fıkıh usulüne dair *Kitâbü'l-Mürşid*, *Kitâbü's-Şürûât*, *Kitâbü'l-Mehâdir ve's-sicillât*, *Edebü'l-kâdî*, *Kitâbü't-Tahtîr*, *Kitâbü'l-Hudûd*; Arap dili hakkında *Şerhu Muhtasari Ebî 'Ömer el-Cermî*, *el-Muhtave-re*; tefsir ve kıraate dair *Tefsîrü'l-Kur'ân (et-Tefsîrü'l-kebir)*, *Kitâbü'l-Kırâ'ât*, *Te'vîlü'l-Kur'ân*, *el-Beyânü'l-müceza'an 'ulûmi'l-Kur'âni'l-mu'ciz*, *Kitâb fi ilâli'l-kırâ'ât ve beyâni vücühihâ* anılabılır. Altı cilt olduğu belirtilen büyük tefsirinin *el-Celisü's-şâlihu*'te andığı *el-Beyânü'l-müceza* olması muhtemeldir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcü'l-arûs, "trr" md.; Muâfâ en-Nehrevânî, *el-Celisü's-şâlihu'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâşihu's-şâfi* (nşr. M. Mürsî el-Hûlî), Beyrut 1413/1993, I, 137, 170, 189, 206, 217, 233, 308; II, 96, 129, 222, 281, 453, 454; III, 34, 67, 81, 196, 380; IV, 39, 41, 135, 143; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 19-156; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdü'd), s. 292-293; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, XIII, 230-231; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*³ (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1386/1967, s. 248, 329-330; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 213-214; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebe*⁴, XIX, 151-154; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 296-297; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 221-224; Zehebî, *A'âmü'n-nübelâ*⁵, XVI, 544-546; a.mif., *Ma'rifetü'l-kurrâ*⁶ (Altıkulaç), II, 652-653; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâ'*⁷*'s-Şâfi'iyyîn* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim – M. Zeynühum M. Azeb), Kahire 1413/1993, I, 338-339; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 31, 34; a.mif., *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 302; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Lecne), II, 323-326; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, VI, 270-272; Sezgin, *GAS*, I, 522-523; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *eż-Zer'â ilâ teşânihi's-Şi'a*, Beyrut 1403/1983, V, 128; A. Dietrich, "Das Kitâb al-Ġalis wa'l-anîs des Mu'âfa, ein wertvolles altes Adab-Werk", *ZDMG*, CV (1955), s. 271-286; Riyâzürrahman eş-Şirvânî, "el-Kâdî Ebü'l-Ferec el-Mu'âfâ b. Zekerîyyâ ve kitâbühu el-Celis ve'l-enîs", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-Hindî*, I/1, Aligarh 1976, s. 91-106; Ahmed Pâketçi, "İbn Tarârâ", *DMBİ*, IV, 132-134.

▲ AHMET ÖZEL

MUÂHÂT

(المواخاة)

Hz. Peygamber'in Medine'de ensar ve muhacirlerden bazılarını birbirleriyle kardeş ilân etmesi.

Arapça *uhuvve* kökünden türeyen *muâhât* sözlükte "biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek" anlamına gelir. Resûl-i Ekrem, hicretin ardından Medine'de toplumun iç dinamiklerini harekete getiren bir dizi icraat yapmıştır. Bunların içinde selâmın yayılması, açların doyurulması, yakınların ziyaret edilip gözetilmesi ve mescid yapılması gibi sosyal içerikli emir ve tavsiyelerin ön plana çıktığı görülür. Bazı Mekkeli sahâbîlerin önce kendi aralarında, daha sonra ensardan bazı kimseleyle kardeş ilân edilmesi bu doğrultudaki icraatın en önemlilerinden biridir. İlk kardeşliğin hicretten önce veya sonra tesis edildiğine dair farklı rivayetler vardır. Hz. Ebü Bekir ile Ömer'in, Hz. Osman ile Abdurrahman b. Avf'ın, Talha b. Ubeydullah ile Zübeyr b. Avvâm'ın, Sa'd b. Ebü Vakâs ile Mus'ab b. Umeyr'in, Ebü Ubeyde b. Cerrâh ile Ebü Huzeyfe'nin âzâtlısı Sâlim'in, Hz. Hamza ile Zeyd b. Hârise'nin ve Bilâl-i Habeşî ile Ubeyde b. Hâris'in kardeş kılındıkları bilinmekle beraber bunun

ne zaman gerçekleştiği belli değildir. Hz. Ali kendi durumunu sorduğu zaman Resûl-i Ekrem ona, "Sen benim dünyada ve âhirette kardeşimsin" cevabını vermiştir (İbn Hişâm, II, 151).

Buhârî'den gelen, "Hicretten yaklaşık beş ay sonra Mescid-i Nebevî'nin inşaat günlerinde Hz. Peygamber, muhâcirlerle ensardan kırk beşer kişiyi Enes b. Mâlik'in evine çağırır ve 'İslâm dininde hilf yoktur, din kardeşliği vardır' diyerek bunların arasında ikişer ikişer kardeşlik akdetti; diyet ve fidye meseleleri dahil olmak üzere karşılıklı sorumluluk ve yükümlülüklerini açıkladı" şeklindeki rivayete göre ("Menâkıbü'l-enşâr", 5, 7; "Şavm", 76) kardeş ilân edilenlerin sayısı doksan, bazı rivayetlere göre ise ellişerden 100 kişidir (İbn Sa'd, I, 238). Sayının kırk dört veya seksen iki olduğunu söyleyenler varsa da bu rakamlar tesbit edilebilen isimlere dayanılarak varılan sonuçlardır (farklı rivayetler için bk. Köksal, I, 110). Yaygın görüş, kardeş ilân edilenlerin 90-100 kişiyi ulaştığı şeklindedir; Makrîzî ise bunların toplam 186 kişi olduğunu söyler (*İm-tâ'u'l-esmâ*⁸, I, 69).

Muâhât, İslâm toplumunda bütünleşmenin gerçekleştirilmesine ve o günkü sosyokültürel ve ekonomik problemlerin çözümüne büyük kolaylıklar getirmiş, özellikle hilf denilen Câhiliye âdetinin ortadan kaldırılmasını, yurtlarından ve yuvalarından ayrı düşen muhacirlerin garipliğini, mahzunluğunu gidererek Medine'ye ve Medineliler'e ısınmalarının kolaylaştırılmasını, onlara maddî destek imkânları araştırılırken bunun mânevî bir kardeşlikle desteklenmesini ve yardım görmelerinden doğabilecek psikolojik ezikliğe fırsat verilmemesini, o zamana kadar yaşadıkları ağır şartlarda tecrübe kazanan muhacirlerin ensara mürsîd, ensarın da onlara bir nevi öğrenci kılınarak eğitici bir hareketin başlatılmasını, ashop arasında seciye ve karakter benzerliğinin belirginleştirilmesini ve her iki zümrenin ortak bir paydada buluşarak zihniyet beraberliği içinde inkârcı, münafık ve yahudi fitnelere karşı birlikte hareket etmelerini sağlamıştır. Muhacirlerle ensar arasında ahdî kardeşlik kurulmasında bunlardan başka yararlar da gözetilmiştir. Meselâ Mekkeli putperestlerin Abdullah b. Übey b. Selûl gibi münafıkları ve o kanna Medineliler'i askerî saldırıyla tehdit etmesi kardeşlik psikolojisiyle birleşen müslümanlar karşısında etkisiz kalmıştır. Ayrıca ileride vuku bulacak askerî seferlerde kardeşlerden şehirde kalan her